

ԽՂՃԻ ԵՒ ԴԱՎԱՆԱՆՔԻ ԱԶԱՏՈՒԹՅԱՆ ԻՐԱՎԱԿԱՆ ՍԱՀՄԱՆԱՓԱԿՈՒՄՆԵՐԻ ՀԻՄՆԱՀԱՐՑԵՐԸ ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՀԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹՅՈՒՆՈՒՄ

ՀՀ Սահմանադրության 3-րդ հոդվածը հռչակում է. «Մարդը, նրա արժանապատվությունը, հիմնական իրավունքները եւ ազատությունները բարձրագույն արժեքներ են: Պետությունն ապահովում է մարդու եւ քաղաքացու հիմնական իրավունքների եւ ազատությունների պաշտպանությունը՝ միջազգային իրավունքի սկզբունքներին ու նորմերին համապատասխան»¹:

Պետության վրա դրված այս պարտականությունը պահանջում է մարդու եւ պետության հարաբերությունների օրենսդրական կարգավորում: Ահա այս առթիվ էլ անհրաժեշտություն է ծագում օրենսդրորեն սահմանելու մարդու իրավունքների եւ ազատությունների իրացման սահմանները, որոնց շրջանցումը դիտվում է որպես ազատության չարաշահում եւ հանրորեն վնասակար իրողություն: Սահմանադրությամբ ազատության օրենսդրական նման «չափավորումը» ընդունված է անվանել իրավունքների եւ ազատությունների սահմանափակում²:

Ըստ էության, մարդու իրավունքների եւ ազատությունների սահմանափակումները անխուսափելի են՝ նկատի ունենալով նաեւ այն, որ դրանք պետք է ունենան ձեւական որոշակիություն, իրացման կոնկրետ սահմաններ, ինչպես եւ այն, որ հասարակության մեջ մշտապես հնարավոր են տարբեր անհատների շահերի միջեւ բախումներ, որոնք ենթակա են պետական միջամտության: Այլ կերպ ասած՝ պետության դերը չի կարող սպառվել միայն նշված իրավունքների եւ ազատությունների սահմանափակումների չափորոշիչներ սահմանելով³, որովհետեւ անհրաժեշտության դեպքում նա պարտավոր է օպերատիվորեն

¹ Տե՛ս ՀՀ Սահմանադրություն (փոփոխություններով), 3-րդ հոդված:

² Տե՛ս **В. Агеев**, Правомерность ограничения прав и свобод государственных служащих в РФ: правовая оценка Конституционного Суда, электронный журнал «Вопросы право и политики», № 1, 2013, էջ 166:

³ Իրավունքների եւ ազատությունների չափավոր սահմանափակումը թույլատրելի է՝ դրանց հնարավոր չարաշահումները վերացնելու նկատառումից ելնելով (տե՛ս «Российская правовая политика», под редакцией Н. Матузова и А. Малыцева, Москва, 2003, էջ 109):

արձագանքել անձանց սուբյեկտիվ իրավունքների բախումներին եւ դրանց պատշաճ իրավական գնահատական տալ:

Խոսելով մարդու իրավունքների եւ ազատությունների սահմանադրական սահմանափակումների մասին՝ հարկ է նշել, որ, այնուամենայնիվ, կան այնպիսի սահմանադրական իրավունքներ, որոնք սահմանափակման ենթակա չեն: Այդպիսիք ընդունված է անվանել բացարձակ կամ հիմնական իրավունքներ: Գերմանացի իրավագետ Թ. Մաունցը նշում է. «Հիմնական իրավունքները չեն ստեղծվում պետության կողմից, կարիք չունեն ճանաչվելու եւ չեն կարող սահմանափակվել կամ ընդհանրապես օտարվել, դրանք բնորոշ են յուրաքանչյուր անհատի եւ պաշտպանում են ազատությունը ոչ միայն անօրինական, այլեւ պետության օրինական հարկադրանքից»⁴:

Մարդու եւ քաղաքացու իրավունքների եւ ազատությունների սահմանադրական սահմանափակումները սահմանվում են համաձայն որոշակի սկզբունքների, որոնցից ելակետային են մարդու օրինական շահերի ճանաչումը, նրա իրավունքների ու ազատությունների անկապտելիությունը, բովանդակային ամբողջականությունը եւ երաշխավորվածությունը: Ավստրիական լիբերալ հիմնավորվում է ՀՀ Սահմանադրության 43-րդ հոդվածով ամրագրված իրավունքների համակողմանի (ունիվերսալ) սահմանափակումների հիմքերի եւ դրանց նպատակների թվարկմամբ: Մասնավորապես ՀՀ Սահմանադրության 42-րդ հոդվածի 2-րդ մասում նշվում է, որ յուրաքանչյուր ոք ազատ է կատարելու այն, ինչն արգելված չէ օրենքով եւ չի խախտում այլոց իրավունքները եւ ազատությունները:

Հետաքրքիր է, որ մինչեւ օրս գիտատեսական քննարկումների հարթությունում շարունակում է վիճահարույց մնալ սահմանադրական իրավունքների եւ ազատությունների սահմանափակումների իրավաչափության հարցը:

Չնայած հարցի վերաբերյալ առկա տարբեր դիրքորոշումներին՝ մեր կարծիքով առավել ընդունելի է այն մոտեցումը, որ իրավունքների եւ ազատությունների իրավաչափ սահմանափակմանը բնութագրական են մի շարք չափորոշիչներ, որոնց առկայության պարագայում միայն հնարավոր է եզրակացություններ անել այդ սահմանափակումների իրավաչափության մասին⁵: Այլ կերպ ասած՝ միասնական չափորոշիչները ուղղակիորեն հնարավորություն են տալիս հստակ սահմանել, թե ինչ շրջանակներում են անձի իրավունքների եւ ազատությունների սահմանափակումները թույլատրելի եւ իրավաչափ:

⁴ **Т. Маунц**, Государственное право Германии (ФРГ и ГДР), Москва, 1959, էջ 150:

⁵ Սահմանափակումները հաճախ կարող են լինել ոչ իրավաչափ, այդ պատճառով էլ մարդու իրավունքների եւ ազատությունների նկատմամբ կիրառված սահմանափակումները դատական կարգով վիճարկելու հնարավորությունը այդ սահմանափակումների իրավաչափությունը որոշելու կարեւոր չափորոշիչներից մեկն են:

Կարծում ենք, որ նշված չափորոշիչների հատկեցման արդիականությունը կարելի է հատկապես իրավական պետության ստեղծման եւ քաղաքացիական հասարակության կայացման գաղափարների իրագործման համար, որոնց պարագայում մարդու անքակտելի իրավունքները եւ ազատությունները վեր են դասվում նույնիսկ պետությունից:

Քննարկվող չափորոշիչները բնութագրելու նպատակով փորձենք վերլուծել նաեւ ոլորտի միջազգային իրավակարգավորումները: Մասնավորապես «Մարդու իրավունքների համընդհանուր հռչակագրի» 29-րդ հոդվածի 2-րդ կետը հռչակում է. «Իր իրավունքները եւ ազատությունները իրականացնելիս յուրաքանչյուր մարդ պետք է ենթարկվի միայն այնպիսի սահմանափակումների, որոնք սահմանված են օրենքով եւ բացառապես նպատակ ունեն ապահովել՝ այլ անձանց իրավունքների եւ ազատությունների պատշաճ ճանաչումը եւ հարգումը, բարոյականության արդարացի պահանջների բավարարումը, հասարակական կարգը եւ ընդհանուր բարօրությունը ժողովրդավարական հասարակությունում»:

Մարդու իրավունքների եվրոպական դատարանը (այսուհետ՝ ՄԻԵԴ) եւս իր իրավական դիրքորոշումներում բազմիցս կարծիք է հայտնել, որ մարդու իրավունքների՝ օրենքով սահմանափակումը թույլատրելի է միայն այն դեպքերում, եթե դա համարվում է «ժողովրդավարական հասարակությունում անհրաժեշտ»⁶:

ՀՀ Սահմանադրությունը նույնպես, հավատարիմ լինելով միջազգային իրավունքի սկզբունքներին, 43-րդ հոդվածի 1-ին մասում հռչակում է. «Մարդու եւ քաղաքացու՝ Սահմանադրության 23-25, 27, 28-30, 30-ի Ա. հոդվածներով⁷, 32-րդ հոդվածի երրորդ մասով⁸ ամրագրված հիմնական իրավունքները եւ ազատությունները կարող են սահմանափակվել միայն օրենքով, եթե դա անհրաժեշտ է ժողովրդավարական հասարակությունում պետական անվտանգության, հասարակական կարգի պահպանման, հանցագործությունների կանխման, հանրության առողջության ու բարոյականության, այլոց սահմանադրական իրավունքների եւ ազատությունների, պատվի եւ բարի համբավի պաշտպանության համար»:

Ինչպես «Մարդու իրավունքների հռչակագրում», այնպես էլ ՀՀ Սահմանադրության նշված ձեւակերպումներում սահմանափակումների կիրառումը, իսկ ավելի դիպուկ՝ դրանց իրավաչափությունը առաջնահերթորեն կապվում է նման «անհրաժեշտության» հետ: Չնայած որոշ հեղինակների մտահոգությա-

⁶ Տե՛ս «Մոքի, խղճի եւ կրոնի ազատություն, Մարդու իրավունքների եվրոպական կոնվենցիայի իրականացման ուղեցույց, Զիմ Մուրդոք», խմբագրությամբ Վ. Ենգիբարյանի, Երևան, 2008, էջ 46:

⁷ Տե՛ս ՀՀ Սահմանադրություն (փոփոխություններով), 43-րդ հոդվածի 1-ին մաս:

⁸ Տե՛ս և՛ անդ, 32-րդ հոդվածի 3-րդ մաս:

նը⁹, կապված «անհրաժեշտության» հասկացության ծավալի անորոշության հետ, կարծում ենք, որ յուրաքանչյուր դեպքում պետությունն ինքն է իր անմիջական պատասխանատվությամբ որոշում այդպիսի «անհրաժեշտության»¹⁰ առկայությունը՝ ունենալով խիստ կոնկրետ եւ ծանրակշիռ փաստարկներ, որոնք առաջին իսկ պահանջով պարտադիր պետք է ներկայացվեն հանրությանը: Մի շարք հեղինակներ¹¹ իրավունքների եւ ազատությունների սահմանափակումը ըստ «անհրաժեշտության» կիրառելու իրավաչափության չափորոշիչին նույնարժեք են համարում այդ սահմանափակումների համաչափությունը¹²:

Ընդհանրապես համաչափության սկզբունքը ենթադրում է, որ սահմանափակումներ սահմանող յուրաքանչյուր իրավական ակտ պետք է պիտանի եւ անհրաժեշտ լինի դրված նպատակին հասնելու համար, ինչպես նաեւ ընդունելի տվյալ անձի համար նեղ իմաստով՝ հարմար եւ համաչափ՝ չնայած նրա հիմնական իրավունքների նկատմամբ պետական միջամտության առկայությանը¹³:

Համաչափության սկզբունքը ներառում է չորս հիմնական պահանջներ, որոնք գլխավորապես կապված են սահմանափակումների նպատակների հետ.

1) սահմանափակումների հիմնավորվածությունը՝ «պաշտպանության ենթակա իրավունքների եւ շահերի առկայությունը, սահմանափակումների նպատակների եւ միջոցների միջեւ կապի հստակ մատնանշումը»,

2) սահմանափակումների նպատակների կարեւորությունը. «պաշտպանվող իրավունքների նշանակությունն այն է, որ դրանք մարդու հիմնական իրավունքները, ազատությունները եւ դրանց հետ կապված շահերն են»,

3) իրավունքների սահմանափակումների աստիճանի համապատասխանությունը սահմանափակումների նպատակների հասարակական կարեւորությանը կամ պաշտպանվող իրավունքների նշանակությանը,

⁹ Տե՛ս **А. Смирнов**, К вопросу о критериях ограничения конституционных прав и свобод: принцип компенсации // Статьи по предмету Конституционное право России // <http://justicemaker.ru/view-article.php?id=10&art=85>.

¹⁰ Տե՛ս **К. Экштайн**, Права и свободы человека и гражданина, Москва, 2002, էջ 83-84:

¹¹ Տե՛ս **М. Баглай**, Конституционное право Российской Федерации, Москва, 2001, էջ 167:

¹² Տե՛ս **В. Рохлин, А. Баконин**, Закон и средства массовой информации, Сборник законодательных и нормативных материалов / Постановления Конституционного Суда Российской Федерации от 30 октября 2003 г. N 15-П по делу о проверке конституционности отдельных положений Федерального закона «Об основных гарантиях избирательных прав и права на участие в референдуме граждан Российской Федерации» в связи с запросом группы депутатов Государственной Думы и жалобами граждан С. Бунтмана, К. Катаняна и К. Рожкова, 2004, էջ 492-506:

¹³ Տե՛ս **И. Рихтер, Г. Шунперт**, Судебная практика по административному праву, Москва, 2000, էջ 270-275:

4) համաչափության սկզբունքի միաժամանակյա կիրառումը հավասարության, օրինականության, խտրականություններ չկիրառելու եւ արդարության սկզբունքների հետ¹⁴:

Մարդու եւ քաղաքացու սահմանադրական իրավունքների եւ ազատությունների սահմանափակումների իրավաչափության այլ չափորոշիչներից կարելի է առանձնացնել այդ սահմանափակումների ժամանակային որոշակիությունը: Մասնավորապես այս սկզբունքը օրենսդրից պահանջում է իրավունքների եւ ազատությունների թույլատրելի սահմանափակումների հստակ եւ ողջամիտ ժամանակային շրջանակների սահմանում, քանի որ այդ սահմանափակումները չեն կարող կիրառվել անորոշ երկար ժամանակ: Իրավունքի եւ ազատության ցանկացած սահմանափակում կարող է թույլատրվել միայն որպես ժամանակավոր միջոց, հսկառակ դեպքում այն կդիտվի որպես տվյալ իրավունքի օտարում, «կորուստ»¹⁵:

Այժմ անդրադառնալով մեր հետազոտության անմիջական առարկային՝ Հայաստանի Հանրապետությունում խղճի եւ դավանանքի ազատության սահմանադրական իրավունքի սահմանափակումներին:

Այսպես՝ ՀՀ Սահմանադրության 26-րդ հոդվածը¹⁶ ամրագրում է. «Յուրաքանչյուր ոք ունի մտքի, խղճի եւ կրոնի ազատության իրավունք: Այս իրավունքը ներառում է կրոնը կամ համոզմունքները փոխելու ազատությունը եւ դրանք ինչպես միայնակ, այնպես էլ այլոց հետ համատեղ քարոզի, եկեղեցական արարողությունների եւ պաշտամունքի այլ ծիսակատարությունների միջոցով արտահայտելու ազատությունը: Այս իրավունքի արտահայտումը կարող է սահմանափակվել միայն օրենքով, եթե դա անհրաժեշտ է հասարակական անվտանգության, առողջության, բարոյականության կամ այլոց իրավունքների եւ ազատությունների պաշտպանության համար»¹⁷:

Հատկանշական է, որ, ի տարբերություն ՀՀ Սահմանադրության 43-րդ հոդվածի 1-ին մասում հիշատակված հոդվածների հնարավոր սահմանափակումների հիմքերի, ՀՀ Սահմանադրության 26-րդ հոդվածի 2-րդ մասը մտքի, խղճի եւ կրոնի ազատության իրավունքի սահմանափակման համար նախա-

¹⁴ Տե՛ս **Рунайло**, Специальные административно-правовые режимы в Российской Федерации, Москва, 2004, էջ 114:

¹⁵ Տե՛ս Определение Конституционного Суда Российской Федерации от 14 июля 1998 г. N 86-О по делу о проверке конституционности отдельных положений Федерального закона «Об оперативно-розыскной деятельности» по жалобе гражданки И. Черновой.

¹⁶ Տե՛ս ՀՀ Սահմանադրություն (փոփոխություններով), 26-րդ հոդված:

¹⁷ ՀՀ Սահմանադրության 26-րդ հոդվածի 2-րդ մասի շարադրանքը ամբողջությամբ նույնական է «Քաղաքացիական եւ քաղաքական իրավունքների մասին» միջազգային դաշնագրի 19-րդ հոդվածի 3-րդ մասի ձեւակերպման հետ:

տեսում է ավելի փոքր թվով հիմքեր¹⁸՝ հասարակական անվտանգությունը, առողջությունը, բարոյականությունը եւ այլոց իրավունքների ու ազատությունների պաշտպանությունը:

Մեր կարծիքով՝ մտքի, խղճի եւ կրոնի ազատության իրավունքը միայն նշված բացառիկ նպատակներով սահմանափակելու ՀՀ Սահմանադրության մոտեցումը պայմանավորված է այս սահմանադրական իրավունքի առանձնահատուկ կարեւորությամբ եւ միջազգային իրավունքի նորմերով անմիջականորեն պաշտպանված լինելու հանգամանքով:

Անհրաժեշտ է հատուկ ուշադրություն դարձնել նաեւ այն հանգամանքին, որ ՀՀ Սահմանադրության 26-րդ հոդվածի 2-րդ մասը, հավատարիմ լինելով միջազգային հանրաճանաչ իրավական ակտերում ամրագրված սկզբունքներին, հատկապես՝ «Քաղաքացիական եւ քաղաքական իրավունքների մասին» միջազգային դաշնագրի 18-րդ հոդվածի 3-րդ¹⁹ եւ «Մարդու իրավունքների ու հիմնարար ազատությունների պաշտպանության մասին» եվրոպական կոնվենցիայի 9-րդ հոդվածի 2-րդ մասերին, սահմանափակելի համարում է բացառապես մտքի, խղճի եւ կրոնի ազատության իրավունքի արտահայտումը, այլ ոչ թե այդ իրավունքն ընդհանրապես: Այլ կերպ ասած՝ սահմանափակման ենթակա են միայն դավանանքի կամ համոզմունքների քարոզի եւ դրանք տարածելու ազատության, ինչպես նաեւ կրոնական ծեսերին կամ այլ արարողությունների մասնակցելու իրավունքները, բայց ոչ թե մտքի, խղճի եւ կրոնի ազատությունն առհասարակ: Աշխարհայացքային ընտրության ազատությունը ենթակա չէ սահմանափակման եւ պետության կողմից հսկողության, այն իրացվում է անձի ներաշխարհում (լատ. *forum internum*): Բնական է, որ որեւէ համոզմունք չի կարող համարվել արգելված կամ հանցավոր, քանի դեռ այն գտնվում է մարդու գիտակցության մեջ, եւ որպեսզի այն «հակասության մեջ մտնի» օրենքի հետ, նվազագույնը պետք է արտահայտվի²⁰:

Եվ այսպես՝ ՀՀ Սահմանադրության 26-րդ հոդվածի 2-րդ մասը՝ որպես մտքի, խղճի եւ կրոնի ազատության իրավունքի սահմանափակման միակ ձեւ, պարտադիր նախատեսում է այդ սահմանափակումների սահմանումը միայն

¹⁸ Տե՛ս **Б. Эбзеев**, Ограничения конституционных прав // Теория и практика ограничения прав человека по российскому законодательству и международному праву: Сб. научных трудов, Н. Новгород, 1998, ч. 1, էջ 8, տե՛ս նաեւ **А. Шайо**, Самозащита конституционного государства // Конституционное право: Восточноевропейское обозрение, Москва, 2004, № 2, էջ 10, <http://www.polit.ru/article/2004/09/09/shajo/>;

¹⁹ Տե՛ս “Международный акт о гражданских и политических правах”, <http://www.un.org/ru/documents/declconv/conventions/pactpol.shtml>:

²⁰ Տե՛ս **О. Шахов**, Правовые основы деятельности религиозных объединений в РФ, Москва, 2013, էջ 111:

օրենքով²¹: Նախորդ ենթագլխում արդեն նշել ենք, որ սահմանադրական այս ձեռակերպումը յուրահատուկ երաշխիք է քննարկվող իրավունքի իրացման համար, քանի որ դրա սահմանափակումների՝ բացառապես օրենքով սահմանվելու պահանջը անմիջականորեն արգելում է օրենքից ցածր իրավաբանական ուժ ունեցող այլ իրավական ակտի մակարդակով մտքի, խղճի եւ կրոնի ազատության որեւէ սահմանափակման գոյությունը:

Խղճի եւ կրոնի ազատության իրավունքի առանձին սահմանափակումներ պարունակվում են «Խղճի ազատության եւ կրոնական կազմակերպությունների մասին» ՀՀ օրենքում, որի 3-րդ հոդվածի 1-ին մասը²² ամրագրում է. «Քաղաքացու նկատմամբ չի թույլատրվում որեւէ հարկադրանք կամ բռնություն՝ ժամերգություններին, կրոնական ծիսակատարություններին եւ արարողություններին, կրոնի ուսուցմանը մասնակցելու կամ չմասնակցելու հարցերի նկատմամբ իր վերաբերմունքը որոշելիս»: Նույն օրենքի 16-րդ հոդվածի 2-րդ մասը սահմանում է. «Կրոնական կազմակերպության գրանցումը կարող է մերժվել գործող օրենսդրությանը նրա հակասելու պարագայում»: Օրենքի 8-րդ հոդվածը²³ հռչակում է Հայաստանի Հանրապետության տարածքում հոգեորսության անթույլատրելիությունը եւ այլն:

ՀՀ Սահմանադրության 26-րդ հոդվածի 2-րդ մասով սահմանվող հիմնական սահմանափակումները թույլատրվում են կիրառել՝ հասարակական անվտանգության, առողջության, բարոյականության կամ այլոց իրավունքների ու ազատությունների պաշտպանության նկատառումներից ելնելով:

Խոսելով հասարակական անվտանգությունն ապահովելու՝ պետության ստանձնած պարտականության մասին, հարկ է նշել, որ այդ պարտականության պատշաճ կատարումն առերևույթ է իբրեւ ընդհանուր հասարակության բարօրության եւ անվտանգության հիմնական երաշխիք: Մի շարք հեղինակներ²⁴, խոսելով խղճի եւ դավանանքի ազատության սահմանափակումների մասին, կարծում են, որ հասարակական (կամ պետական) անվտանգության ապահովման հիմքով սահմանափակումների կիրառումն ուղղակիորեն պայմանավորված է դրանց կիրառման «արդարացիությամբ», որովհետեւ մարդու որոշ իրավունքների ծավալի նվազումը բխում է հասարակական շահերից եւ

²¹ Համաձայն «Իրավական ակտերի մասին» ՀՀ օրենքի 9-րդ հոդվածի 4-րդ մասի՝ Բացառապես Հայաստանի Հանրապետության օրենքներով են սահմանվում ֆիզիկական եւ իրավաբանական անձանց իրավունքների եւ ազատությունների սահմանափակումները, նրանց պարտականությունները:

²² Տե՛ս «Խղճի ազատության եւ կրոնական կազմակերպությունների մասին» ՀՀ օրենք, 3-րդ հոդվածի 1-ին մաս (համար Ն-0333-I, 17.06.1991, սկզբնաղբյուր՝ ՀՀԳԽՏ 1991/12):

²³ Տե՛ս անդ, 8-րդ հոդված:

²⁴ Տե՛ս **А. Смирнов**, К вопросу о критериях ограничения конституционных прав и свобод: принцип компенсации // Статьи по предмету «Конституционное право России»//, <http://justicemaker.ru/view-article.php?id=10&art=85>.

ընդհանուր արդարություն²⁵, այդ թվում՝ անվտանգություն հաստատելու անհրաժեշտությունից²⁶: Գ. Լուկյանցեւը կարծում է, որ նույնիսկ ՄԻԵԴ-ի հայտնած իրավական դիրքորոշումների շրջանակներում խղճի եւ դավանանքի ազատության իրավունքի սահմանափակումների գործերով արված որոշակի եզրակացություններ վկայում են պետական շահերին տրվող նախապատվության մասին²⁷:

Մեր կարծիքով նմանատիպ յուրաքանչյուր դեպքում պետական միջատությունը կարող է լիովին արդարացված լինել, եթե ստեղծված իրավիճակում օբյեկտիվ հիմքեր եւ անվիճելի փաստարկներ կան, որ մեկ կամ մի քանի անձի սահմանադրական իրավունքների եւ ազատությունների իրացումն ուղղակիորեն վտանգում է ընդհանուր հասարակական անվտանգությունը եւ սպառնում պետականությանը: Անշուշտ, սա պետության գնահատողական գործառնություն է, որի արդարացիության մասին՝ որպես կիրառվող սահմանափակումների իրավաչափության չափորոշիչ, կարելի է խոսել միայն կոնկրետ հանգամանքների ուսումնասիրությունից հետո:

Ինչ վերաբերում է ՀՀ Սահմանադրության 26-րդ հոդվածի 2-րդ մասով ամրագրված՝ այլոց իրավունքների եւ ազատությունների պաշտպանության հիմքով սահմանափակումներ կիրառելուն, ապա այդ դեպքերում եւս պետական միջատությունն առավել քան արդարացված է: Այսպես՝ ՀՀ քրեական օրենսգրքի 162-րդ հոդվածը պատասխանատվություն է սահմանում «անձանց իրավունքների կամ անձի դեմ ոտնձգող միավորումներ կազմելու կամ դեկավարելու համար»: Նշված հոդվածի դիսպոզիցիայում հիշատակվող՝ անձանց քաղաքացիական պարտականություններից հրաժարվելուն դրդելը կարող է դրսևորվել հատկապես զիվորական պարտադիր ծառայությունից խուսափելու²⁸ ուղղությամբ քարոզչական բնույթի գործողություններով: Չնայած նրան, որ «Այլընտրանքային ծառայության մասին» ՀՀ օրենքը²⁹ թույլատրում է անձի

²⁵ «Ընդհանուր արդարություն հաստատելու» հասկացության հետ սերտորեն առնչակցվում են հասարակական բարոյականությունը եւ առողջությունը՝ որպես հասարակական կայունության եւ գոյություն ունեցող բարոյական արժեհամակարգերի պաշտպանության երաշխիքներ:

²⁶ Տե՛ս **Л. Воеводин**, Юридический статус личности в России, Москва 1997, էջ 241-248, **Д. Дедов**, Соразмерность ограничения свободы предпринимательства, Москва, 2002, էջ 14, 183:

²⁷ Տե՛ս **Г. Лукьянцев**, Европейские стандарты в области прав человека, Теория и практика функционирования Европейской конвенции о защите прав человека и основных свобод, Москва, 2000, էջ 231:

²⁸ Զինծառայողներն անհամեմատ կարեւոր դեր ունեն պետության պաշտպանության ու անվտանգության ապահովման խնդիրների լուծման գործում՝ դրանով իսկ կայուն հիմք ապահովելով երկրում ժողովրդավարության, մարդու իրավունքների ու ազատությունների գերակայությունը գործնականում իրականացնելու հարցում:

²⁹ «Այլընտրանքային ծառայության մասին» ՀՀ օրենքը ընդունվել է 2003 թվականի դեկտեմբերի 17-ին:

կրոնական կամ այլ համոզմունքների եւ զինվորական ծառայության միջեւ անհամատեղելիության հիմքով անցնել այլընտրանքային զինվորական ծառայության, այնուամենայնիվ շարունակում է խիստ արդիական մնալ որոշ կրոնական կազմակերպությունների գործունեության նկատմամբ (մասնավորապես՝ հավատացյալների «կեղծ» անդամակցության առումով) քաղաքացիական հասարակության եւ պետության կողմից վերահսկողության անհրաժեշտությունը:

Որպես այլ անձանց իրավունքների եւ ազատությունների, այդ թվում՝ խղճի եւ կրոնի ազատության իրավունքների դեմ ուղղակի ռոնձգություն կարող են համարվել նաեւ մի շարք կրոնական կազմակերպությունների ներկայացուցիչների կողմից արդեն հիշատակված «ոչ պատշաճ պրոգնոզիքային» տարբեր դրսեւորումները, հատկապես, եթե դրանք զուգորդվում են իրենց կազմակերպության համար նոր անդամներ հավաքագրելու նպատակով արվող նյութական ու սոցիալական աջակցության առաջարկներով, կարիքավոր կամ անապահով մարդկանց վրա անօրինական ներգործությամբ կամ հոգեբանական ճնշմամբ կամ բռնություն գործադրելու սպառնալիքով եւ այլն:

Հայաստանի Հանրապետությունում խղճի եւ դավանանքի ազատության մասին իրավունքի սահմանափակումների հիմնահարցի հետազոտման շրջանակներում, որպես միջազգային լավագույն փորձ, ոլորտում առկա խնդիրների լուծման նկատմամբ առաջադեմ եվրոպական մոտեցումների ամբողջական համալիր եւ ազգային օրենսդրության ու դատական պրակտիկայի կատարելագործման իրական հնարավորություն, ուսանելի է հատկապես Մարդու իրավունքների եվրոպական դատարանի պրակտիկայի ուսումնասիրությունը:

Ստորեւ հակիրճ կներկայացվեն ՄԻԵԴ-ի կողմից «Մարդու իրավունքների ու հիմնարար ազատությունների պաշտպանության մասին» եվրոպական կոնվենցիայի 9-րդ հոդվածով հռչակված՝ մտքի, խղճի եւ կրոնի ազատության իրավունքի սահմանափակումների (խախտումների) վերաբերյալ քննված գործերով կայացրած առավել նշանակալի որոշումները³⁰:

Մտքի, խղճի եւ կրոնի ազատության իրավունքի սահմանափակումների վերաբերյալ բողոքները վարույթ ընդունելիս ՄԻԵԴ-ը խստագույնս առաջնորդվում է հստակ սահմանված հետեւյալ չափանիշներով: Դրանք են.

- 1) արդյո՞ք բողոքը վերաբերելի է Կոնվենցիայի 9-րդ հոդվածի դրույթներին.
- 2) արդյո՞ք առկա է Կոնվենցիայի 9-րդ հոդվածով պաշտպանվող իրավունքի նկատմամբ միջամտություն.

³⁰ Տե՛ս **Օ. Шахов**, Правовые основы деятельности религиозных объединений в РФ, 2013, էջ 116-119:

3) արդյո՞ք կիրառված սահմանափակումների նպատակը համապատասխանում է 9-րդ հոդվածի 2-րդ կետում նշված նպատակներին.

4) արդյո՞ք կիրառված սահմանափակումները հանդիսացել են «ժողովրդավարական հասարակությունում անհրաժեշտ»:

«Մանուսակիսն եւ այլք ընդդեմ Հունաստանի» գործով 1996 թ. սեպտեմբերի 26-ի որոշումը³¹.

Հայցվորները, լինելով «Եհովայի վկաներ» կրոնական կազմակերպության անդամներ, հունական իշխանությունների կողմից հետապնդման են ենթարկվել այն բանի համար, որ կրոնական քարոզի նպատակով օգտագործել են եկեղեցին (աղոթատունը)՝ չստանալով օրենքով սահմանված նախնական թույլտվություն: Հայցվորները դատապարտվել են եռամսյա կալանքի՝ դրամական տուգանք վճարելու այլընտրանքով:

Քննելով գործը՝ դատարանը եկել է այն եզրահանգման, որ չնայած սահմանափակում կիրառելիս պետության կողմից միջամտությունը եղել է օրինական, այն է՝ իրենց ճնշող մեծամասնությամբ ուղղափառ դավանանքին հարող հույների կրոնական ազատության իրավունքի պաշտպանությունը, սակայն առկա է Կոնվենցիայի 9-րդ հոդվածի (կրոնական ազատության իրավունքի) անհամաչափ սահմանափակում, եւ որ հայցվորների դատապարտումը այնքան ուժեղ եւ անմիջական ազդեցություն է ունեցել իրենց կրոնը քարոզելու՝ նրանց ազատության վրա, որ պետության կողմից այդ ազատության իրավական սահմանափակումը չի կարող դիտվել որպես հետապնդվող նպատակին համաչափ, հետեւաբար եւ՝ «ժողովրդավարական հասարակությունում անհրաժեշտ»:

Պատասխանող պետությունը պարտավորվել է 3 ամսվա ընթացքում հայցվորներին վճարել 4 միլիոն դրահա՝ որպես բարոյական վնասի հատուցում:

«Կալաչն ընդդեմ Թուրքիայի» գործով 1997 թվականի փետրվարի 24-ի որոշումը³².

Հայցվորը, լինելով Թուրքիայի ռազմաօդային ուժերի նախկին սպա, ուղարկվել է հարկադիր թռչակի՝ ֆունդամենտալ իսլամական կազմակերպությանը անդամակցելու պատճառով: Հայցվորը բողոքում է, որ խախտվել է կրոնական ազատության իր իրավունքը:

Քննելով գործը՝ դատարանը դիրքորոշում է հայտնել, որ Կոնվենցիայի 9-րդ հոդվածը պաշտպանում է կրոնական կամ այլ համոզմունքներով մոտիվացված կամ ոգեշնչված ոչ բոլոր արարքները: Դատարանը եզրակացրել է, որ Կոնվենցիայի անդամ պետությունները իրավասու են իրենց զինված ուժերում գործողության մեջ դնել հատուկ կարգապահական կանոններ, որոնք արգելում են զինվորական ծառայությանը ներկայացվող պահանջների նկատմամբ

³¹ Տե՛ս <http://jurisprudencies.blogspot.com/2012/05/26-1996.html>.

³² Տե՛ս <http://www.rpqi.narod.ru/echr/translation/translation/kalach.htm>:

թշնամական կամ մերժողական վերաբերմունքը: Այսպիսով՝ հայցվորին հարկադիր թոշակի ուղարկելը կապված է եղել ոչ թե նրա կրոնական համոզմունքների, այլ աշխարհիկ պետությունում զինվորական կարգապահության հետ անհամատեղելի վարքագծի հետ, հետևաբար եւ՝ սույն գործով Կոնվենցիայի 9-րդ հոդվածով սահմանված կրոնի ազատության իրավունքի անհամաչափ սահմանափակումներ առկա չեն:

«**Լաուրսին եւ այլք ընդդեմ Իտալիայի**» գործով 2011թ. մարտի 18-ի որոշումը³³.

Հայցվորը՝ Իտալիայի քաղաքացի տիկին Լաուրսին, պնդում է, որ Իտալիայի պետական դպրոցների դասարաններում խաչելության տեսարաններով նկարների առկայությունը խախտում է Կոնվենցիայի թիվ 1 արձանագրության 2-րդ կետով պաշտպանվող՝ երեխաներին իր սեփական (աթեիստական) համոզմունքներով դաստիարակելու իրավունքը: Սկզբում ՄԻԵԴ-ը արձանագրել էր 9-րդ հոդվածի խախտումներ, սակայն հետագայում ՄԻԵԴ-ի Բարձր պալատի կողմից գործի կրկնակի քննության ընթացքում նշվեց, որ դպրոցներում խաչելության տեսարանների առկայությունը չի նշանակում սովորողների նկատմամբ որոշակի կրոնական համոզմունքների քարոզ կամ պարտադրանք: Եթե հայցվորն այդ հանգամանքը իր սուբյեկտիվ ընկալմամբ գնահատում է որպես երեխաներին դաստիարակելու իր իրավունքի խախտում, ապա դա անբավարար է, որպեսզի եզրակացություն արվի Կոնվենցիայի դրույթների խախտումների վերաբերյալ: Այսպիսով՝ ՄԻԵԴ-ի Բարձր պալատը բեկանել է նախորդ որոշումը եւ արձանագրել անհամաչափ սահմանափակումների բացակայության փաստը:

«**Փրկության բանակի Մոսկովյան մասնաճյուղն ընդդեմ Ռուսաստանի**» գործով 2006թ. հոկտեմբերի 5-ի եւ «**Մոսկվա քաղաքի Սեանտոլոգիական եկեղեցին ընդդեմ Ռուսաստանի**» գործով 2007թ. ապրիլի 5-ի որոշումները³⁴.

Երկու այս գործն էլ կապված են իշխանությունների կողմից կրոնական կազմակերպությունները վերագրանցելու պահանջը մերժելու հետ: Քննելով գործերը՝ դատարանը եզրակացրել է, որ անթույլատրելի էր կազմակերպություններից պահանջել փաստաթուղթ այն մասին, որ այդ կազմակերպությունները գոյություն ունեն նվազագույնը 15 տարի, որը որեւէ օրենսդրական պահանջ չի հանդիսանում, հետևաբար եւ՝ առկա են Կոնվենցիայի 9-րդ հոդվածի անհամաչափ սահմանափակումներ:

Պատասխանող պետությունը պարտավորվել է սահմանված կարգով վերագրանցել երկու կազմակերպությունները՝ որպես իրավաբանական անձինք:

³³ Տե՛ս <http://docs.pravo.ru/document/view/20089170/18974090/>:

³⁴ Տե՛ս http://www.sclj.ru/court_practice/detail.php?SECTION_ID=152&ELEMENT_ID=1335:

Վերը նշված բոլոր օրինակներում առկա են «Մարդու իրավունքների և հիմնարար ազատությունների պաշտպանության մասին կոնվենցիայի» 9-րդ հոդվածի 2-րդ կետի խախտումներ: Սեփական կրոնը կամ համոզմունքները դավանելու ազատությունը ենթակա է միայն այնպիսի սահմանափակումների, որոնք սահմանված են օրենքով և անհրաժեշտ են ժողովրդավարական հասարակությունում հասարակական անվտանգության, հասարակական կարգի, առողջության, բարոյականության կամ այլ անձանց իրավունքների և ազատությունների համար: Իսկ մնացյալ դեպքերում մարդու՝ կրոնի և դավանանքի ազատությունը սահմանափակելը անթույլատրելի է:

Այսպիսով՝ բերված օրինակները եւս փաստում են, որ ՀՀ-ում խղճի և դավանանքի ազատության իրավունքի սահմանափակումների հիմնախնդիրը մարդու իրավունքների և ազատությունների հայեցակարգի ձեւաչափով հանդիսանում է այն իրողություններից մեկը, որի պատշաճ սահմանադրաիրավական ամրագրումը լրջագույնա երաշխավորում է այդ իրավունքի իրացման իրական հնարավորությունը:

Ինչպես մարդու և քաղաքացու մյուս հիմնարար սահմանադրական իրավունքների և ազատությունների սահմանափակումների պարագայում, խղճի և դավանանքի ազատության իրավունքի հնարավոր սահմանափակումները եւս պետք է ամբողջությամբ համապատասխանեն միջազգային իրավունքի հանրաճանաչ սկզբունքներով ներկայացվող մի շարք էական պահանջների: Մասնավորապես, այդպիսիք իրավական ձեւի առումով պետք է լինեն պարզորոշ, ընկալման համար՝ միակերպ, ժամանակի և տարածության մեջ գործառության առումով՝ խիստ կանխատեսելի և այլն:

Չնայած մարդու սահմանադրական իրավունքների և ազատությունների սահմանափակումների իրավական հիմքերի հարաբերական կայունությանը (պայմանավորված այդ սահմանափակումները միայն խիստ կոնկրետ նպատակներով կիրառելու թույլատրելիությամբ), ինչպիսիք են՝ հասարակական և պետական անվտանգությունը, այլոց իրավունքների և ազատությունների պաշտպանությունը և այլն, սահմանափակումների ամրագրման իրավական ձեւերի կատարելագործման ուղիները և դրանց կիրառման իրավական հետեւանքների հնարավորինս մանրամասնեցումը պետք է գտնվեն ժամանակակից իրավական բոլոր պետությունների ուշադրության կենտրոնում: Խոսքը վերաբերում է հատկապես այդ իրավունքների, և առաջին հերթին՝ խղճի և դավանանքի ազատության իրավունքի սահմանափակումների իրավաչափության պայմանների և միջազգայնորեն ընդունված այլ չափորոշիչներն ազգային օրենսդրության մեջ հստակեցնելու անհրաժեշտությանը, որոնք իրենց համակցության մեջ կապահովեն այս կարեւորագույն իրավունքի արդյունավետ իրացման՝ ներպետական համակարգերի պատշաճ գործառնությունները:

РЕЗЮМЕ

Ограничения прав и свобод человека являются неизбежными, учитывая тот факт, что они должны иметь формальную определенность, конкретные границы реализации, и тот факт, что в обществе всегда возможны конфликты интересов между различными лицами, которые подлежат государственному вмешательству. Другими словами, роль государства не может быть ограничена только установлением критериев ограничений вышеотмеченных прав и свобод, так как при необходимости оно обязано оперативно отреагировать на конфликты субъективных прав лиц и дать им надлежащую правовую оценку. Относительная стабильность правовых основ ограничений конституционных прав и свобод человека (обусловленная разрешением применения этих ограничений только со строго конкретными целями), таких как: общественная и государственная безопасность, защита прав и свобод других и др., пути совершенствования правовых форм закрепления ограничений и детализация правовых последствий их применения должны быть в центре внимания всех современных правовых государств.

SUMMARY

Human freedom and conscience restraints are inevitable, taking into account the fact that these must have formal definiteness, particular borders of implementation, and the fact, that the competitive interests between different persons are always possible, which are subject to government intervention. In other words, the state role couldn't be limited only by determination of criteria of restricting abovementioned rights and freedom, as if necessary, it is obliged to respond immediately to the conflicts of persons subjective rights and give an appropriate legal estimation. The relative stability of legal fundamentals of restraints of human constitutional rights and freedom (conditioned by permission of application of these restraints only for particular aims), such as: social and state security, protection of rights and freedom of others etc., the ways of perfection of legal forms of restraint consolidation and detalization of legal consequence of their administration must be in the limelight of all modern constitutional states.

